

Ένας κόσμος στη δύση του

Στα τέλη της δεκαετίας του '70 γίναμε μάρτυρες της επικράτησης κομμουνιστικών καθεστώτων σε χώρες του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου: στο Βιετνάμ, το οποίο αμέσως επεξέτεινε την επιρροή του στις γειτονικές χώρες Λάος και Καμπότζη, σε αφρικανικές χώρες, όπως την Αγκόλα, στην Λ. Αμερική όπως τη Νικαράγουα, ενώ οι συμπάθειες στις αραβικές χώρες προς την ΕΣΣΔ και αντίστροφα, είχαν πάρει μία σαφώς ανοδική πορεία. Η κατάσταση αυτή, μοναδική σε ένταση και έκταση μετά το 1945-48, περίοδο εγκαθιδρύσεως των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη, οδήγησε στην συγκρότηση της «θεωρίας» της αντιπαράθεσης δυο ευρύτερων συστημάτων –αντιδημοκρατικών– του ολοκληρωτισμού και του αυταρχισμού. Παρά το κοινό αντιδημοκρατικό στοιχείο, τα συστήματα αυτά παρουσίαζαν διαφορές ικανές να προδιαθέσουν το μέλλον τους.

Θεμελιώδης διαφορά, ο ρόλος του Κράτους, δηλαδή του κρατικού μηχανισμού και του κόμματος. Στον ολοκληρωτισμό, Κράτος και μοναδικό κόμμα, ταυτίζονται σε κοινά σημεία επεμβαίνοντας σε όλους τους τομείς: την οικονομία, την πολιτική, την κοινωνία, τον πολιτισμό, εμποδίζοντας κάθε δυνατότητα ανεξάρτητης αναπτύξεως και δημιουργίας. Η εικόνα είναι εκείνη μιας νεκρής χώρας, όπου όλα έχουν υποταχθεί σε ένα εκ των προτέρων οργανωμένο μέλλον. Αντίθετα στον αυταρχισμό το Κράτος μένει σε απόσταση αυτονομίας από το κόμμα, όταν υπάρχει το κόμμα, διότι στις περισσότερες περιπτώσεις τα αυταρχικά καθεστάτα κατευθύνονται από ομάδα στρατιωτικών ή πολιτικών που έχουν ένα συγκεκριμένο σκοπό, αληθινό ή ψεύτικο, υπερβολικό ή πραγματικό: την υπεράσπιση του Έθνους, της ελεύθερης οικονομίας, της θρησκείας, κλπ.

Η αντίληψη που είχε δημιουργηθεί ήταν ότι ενώ στα αυταρχικά καθεστάτα ήταν δυνατή η πορεία προς την πολιτική δημοκρατία –οι οικονομικές βάσεις δεν είχαν πειραχθεί– στα ολοκληρωτικά καθεστάτα ήταν αδύνατη. Πολλοί μάλιστα έφθαναν στις προφητείες, ότι ο ολοκληρωτισμός είχε αποδειχθεί, στο πεδίο της μάχης, ισχυρότερος της δημοκρατίας και ότι όλος ο κόσμος αργά ή γρήγορα θα έφτανε εκεί.

Παραδείγματα υπήρχαν πολλά: τα ολοκληρωτικά καθεστάτα είχαν επικρατήσει σε πολλές χώρες του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου, η Ανατολική Ευρώπη βρισκόταν 30

και πλέον χρόνια κάτω από κομμουνιστικά καθεστώτα, η ΕΣΣΔ έδειχνε ισχυρότερη παρά ποτέ. Αντίθετα γνωστές περιπτώσεις αυταρχικών καθεστώτων όπως η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Ελλάδα και αργότερα οι Φιλιππίνες και η Ν. Κορέα ή είχαν επιστρέψει στην δημοκρατία ή είχαν πάρει τον δρόμο του εκδημοκρατισμού.

Σήμερα βλέπουμε ότι η ανάλυση αυτή δεν ήταν ορθή. Πράγματι ενώ ισχύει για το σκέλος που αφορά τα αυταρχικά καθεστώτα, τα γεγονότα απέδειξαν ότι δεν ισχύει πλέον για τον ολοκληρωτισμό.

Εδώ και ένα περίπου χρόνο η Ανατολική Ευρώπη έχει κερδίσει την προσοχή της δυτικής κοινής γνώμης. Με πρώτη την Πολωνία και τις θεαματικές αλλαγές της, μετά την Ουγγαρία, την Ανατολική Γερμανία, την Τσεχοσλοβακία και την Ρουμανία τα κομμουνιστικά καθεστώτα πέφτουν σαν «τραπουλόχαρτα». Οι κομμουνιστές συνθηκολογούν, υποχωρούν και δέχονται να αποκαλύψουν όλα τα ψεύδη με τα οποία τροφοδοτούσαν τα όργανα της προπαγάνδας τους τόσα χρόνια. Τα εγκλήματα τους έρχονται στο φως από τους ίδιους, η ανικανότητά τους πλέον να κυβερνήσουν επισημαίνεται από αυτούς τους ίδιους, τα λάθη της διεθνούς και οικονομικής πολιτικής τους στιγματίζονται από τους υπαίτιους. Όλα δίνουν την εικόνα της κατάρρευσης.

Ποιοι ήταν οι λόγοι όμως που οδήγησαν σε αυτή την κατάρρευση;

Η οικονομική αναποτελεσματικότητα. Οι οικονομίες των χωρών αυτών, πολλές από τις οποίες πριν τον πόλεμο κατείχαν διεθνώς σημαντικές θέσεις, υποτάχθηκαν από το 1948 στις ανάγκες της οικονομίας της ΕΣΣΔ. Επειδή η αντίληψη που είχαν τότε οι κομμουνιστές για την ανάπτυξη ταυτιζόταν με την βαριά βιομηχανία, οι χώρες αυτές κατηύθυναν την οικονομία τους προς εκεί, χρησιμοποιώντας πολλές φορές παλαιά μηχανήματα, αλλά κυρίως παράγοντας προϊόντα τα οποία χρσίμευαν στην αρχή μόνον στην ΕΣΣΔ. Ένα παράδειγμα τα αυτοκίνητα: αποφασίστηκε ότι ορισμένες χώρες θα παρήγαγαν επιβατηγά αυτοκίνητα όπως η Πολωνία, η Αν. Γερμανία και η Τσεχοσλοβακία, άλλες, όπως η Ουγγαρία θα παρήγαγαν π.χ. λεωφορεία, κλπ. Η επιλογή της βαριάς βιομηχανίας είχε πολλές επιπτώσεις: κύριες από αυτές: η ανικανότητα των προϊόντων να ανταγωνισθούν τα δυτικά, τα οποία μέσα σε ένα καθεστώς ελεύθερου ανταγωνισμού βελτιώνονταν και ετελειοποιούντο, η περιφρόνηση των καταναλωτικών αγαθών με αποτέλεσμα την τραγική έλλειψή τους από τις τοπικές αγορές, ο σχηματισμός τεράστιας γραφειοκρατίας που εξαιτίας της ολοκληρωτικής παρουσίας του Κράτους έπρεπε να ελέγχει τα πάντα, η καταστροφή του περιβάλλοντος αφού η άναρχη, ακούγεται ειρωνικά αυτό, όμως είναι ακριβώς έτσι, πορεία προς την εκβιομηχάνιση δεν ελάμβανε υπ' όψη τις οικολογικές ανάγκες.

Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν, όταν τα καθεστώτα αυτά απεφάσισαν να στραφούν προς την ελεύθερη παγκόσμια αγορά να αποτύχουν. Όλοι βλέπουν την υπεροχή ενός δυτικού προϊόντος –αυτοκινήτου, τρακτέρ, τηλεόρασης– απέναντι σε εκείνα του σοσιαλιστικού κόσμου. Τα ελλείμματα επίσης που δημιουργήθηκαν από τον ολοκληρωτικό κρατικό παρεμβατισμό οδήγησαν σε ένα υπερ-δανεισμό των χωρών αυτών. Το μέλλον, ακόμη και για τον πιο αισιόδοξο μαρξιστή φαινόταν μαύρο. Και ξαφνικά όλοι, ορθόδοξοι κομμουνιστές ή μεταρρυθμιστές, ανακάλυψαν την ελεύθερη αγορά, την αξία των καταναλωτικών αγαθών και του ανταγωνισμού. Πρώτος στόχος η εξασφάλιση ενός νέου δανεισμού, δεύτερος, όταν απέτυχαν μερικά στον πρώτο, η προσέλκυση ξένων επενδύσεων. Με μεγάλη ταχύτητα ετοιμάσθηκαν όλοι, σε

όλες τις σοσιαλιστικές χώρες, που εξασφάλιζαν την επικερδή εγκατάσταση ξένων επενδυτών.

Η πολιτική κρίση. Το 1948, τα ολοκληρωτικά καθεστώτα με την μορφή κομμουνιστικών κυβερνήσεων είχαν επικρατήσει στις χώρες της Αν. Ευρώπης. Φυλάκισαν, εξόρισαν ή εξετέλεσαν τους πολιτικούς αντιπάλους τους, έκλεισαν τα πολιτικά κόμματα, πραγματοποίησαν φαινομενικές συγχωνεύσεις κομμάτων και επέτρεψαν την λειτουργία δορυφορικών στο ΚΚ κομμάτων. Στην Πολωνία το Δημοκρατικό και το Αγροτικό, στην Αν. Γερμανία το Εθνικό Δημοκρατικό, στην Τσεχοσλοβακία το Λαϊ-



κό κλπ. Παράλληλα πραγματοποίησαν σκληρούς διωγμούς κατά των εκκλησιών επιχειρώντας να στερήσουν τους πληθυσμούς από τις πνευματικές ηγεσίες τους. Και τέλος εστράφησαν κατά των κομμουνιστών εκείνων που επιθυμούσαν να λάβουν υπ' όψη τους τις ιδιαιτερότητες κάθε χώρας: π.χ. διωγμοί κατά επιφανών στελεχών των ΚΚ. Στόχος της Μόσχας ήταν η επιβολή κομμάτων που θα ήταν εντελώς κοντά στις ανάγκες της. Αποτέλεσμα ήταν τα κόμματα αυτά, απόλυτοι άρχοντες στις χώρες τους, να διεκδικήσουν όλα τα δικαιώματα και τα προνόμια για τον εαυτό τους, για τα μέλη τους, την νομενκλατούρα. Το γεγονός αυτό δημιούργησε ένα χάος ανάμεσα στους κομμουνιστές και τους λαούς. Όταν ήρθε η ώρα της κρίσης -της οικονομικής και κοινωνικής- η πολιτική ηγεσία ήταν ανύπαρκτη και αποτυχημένη. Με άλλα λόγια

δεν ήταν ηγεσία. Και για να λυθούν τα συσσωρευμένα προβλήματα απαιτείτο η διανομή των ευθυνών και η συμβουλευτική δράση άλλων προτάσεων: δηλαδή η Αντιπολίτευση.

Κρίση αξιών. Η πολιτική καταπίεση και η οικονομική εξαθλίωση οδήγησαν σε μια γενικότερη απάθεια τους λαούς. Αν εξαιρέσουμε στιγμές στην ιστορία των σαράντα χρόνων (το 1953 στο Αν. Βερολίνο, το 1956 στην Ουγγαρία και την Πολωνία, το 1968 στην Τσεχοσλοβακία, το 1971 και το '80-'81 στην Πολωνία) οι ανατολικοευρωπαϊκοί λαοί υποτάχθηκαν. Δεν είδαν άμεσα κανένα όφελος από το νέο σύστημα και το σημαντικότερο δεν είδαν καμιά ελπίδα στο μέλλον.

Η πολιτική αδιαφορία –αναγκαστική και επιδιωκόμενη από τα καθεστάτα– και η οικονομική αδυναμία οδήγησαν στην κατάρρευση των ηθικών αξιών στα μάτια του κόσμου. Το καταναλωτικό αγαθό που σε πολλές περιπτώσεις ήταν καθοριστικό για την συνέχιση της ανθρώπινης ύπαρξης, το σκληρό δυτικό νόμισμα δηλαδή το πραγματικό νόμισμα, το οποίο άνοιξε τις πύλες τις μαύρης αγοράς, δηλαδή της πραγματικής αγοράς στις χώρες αυτές, ήλθαν στην κορυφή των επιδιώξεων των λαών της Ανατολικής Ευρώπης. Ίσως ορθότερα, έγιναν η μοναδική επιδίωξή τους.

Φαινόμενα όπως η διαφθορά, η πορνεία, τα σκάνδαλα, οι απειλές, η εγκληματική οργάνωση, επικράτησαν.

Δεν είναι τίποτε επιλήψιμο για ένα κρατικό υπάλληλο όταν πρόκειται να κερδίσει λίγα δολλάρια.

Δεν είναι ανήθικο μια φοιτήτρια, μια εργάτρια, μια νέα μητέρα να εκδοθεί όταν πρόκειται για δολλάρια και όταν αυτά τα δολλάρια είναι καθοριστικά για να επιζήσει.

Μέσα σε αυτό το ψυχολογικό κλίμα οποιαδήποτε έκκληση των κυβερνώντων για λιτότητα, συνεργασία ή παραγωγικότητα έπεφτε στο κενό. Λέξεις όπως έθνος, πατρίδα, σοσιαλισμός έχαναν την σημασία τους.

Ήταν επομένως αυτοί οι παράγοντες που καθόρισαν την τύχη των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Αν. Ευρώπη. Το συμπέρασμα είναι ότι τα καθεστάτα αυτά, οι ιδεολογίες αυτές, απέτυχαν ολοκληρωτικά.

Θα ήθελα, πριν εκθέσω την κατάσταση στις χώρες της Αν. Ευρώπης να κάνω μία διαπίστωση: ότι όπου Αντιπολίτευση και ΚΚ. συγκρούστηκαν για μια μεγάλη χρονική περίοδο, εκεί το καθεστώς που προέκυψε παρουσιάζει πολιτική πολυμορφία και τα διάφορα κόμματα υψηλό βαθμό ευθύνης. Αντίθετα, ο πολιτικός ερασιτεχνισμός και στις δυο πλευρές απειλεί να επικρατήσει εκεί όπου χθες δεν υπήρχε τίποτε, ενώ σήμερα, σε μια νύχτα, δημιουργήθηκε ένα τεράστιο κίνημα.

Στην πρώτη περίπτωση έχουμε την Πολωνία και την Ουγγαρία. Στην δεύτερη την Αν. Γερμανία, την Τσεχοσλοβακία και ίσως την Βουλγαρία και την Ρουμανία.

Πολωνία: Μέσα από μία πορεία είκοσι ετών η σημερινή Πολωνία παρουσιάζει μία πραγματική κυβέρνηση συνασπισμού στην οποία συμμετέχουν η «Αλληλεγγύη» το Κ.Κ., το Αγροτικό και το Δημοκρατικό, μια κυβέρνηση η οποία αποφασίζει η ίδια για το πρόγραμμά της και κυρίως για το οικονομικό πρόγραμμά της. Στην πολιτική σκηνή θρίσκονται πολλά πολιτικά κόμματα που καλύπτουν ολόκληρο το φάσμα ιδεολογίας και πολιτικής, ενώ άλλα ενδέχεται να δημιουργηθούν. Στην Βουλή εκτός του Κ.Κ., του Αγροτικού και του Δημοκρατικού κάνουν την εμφάνισή τους οι σοσιαλδη-

μοκράτες, οι χριστιανοδημοκράτες, οι κεντρώοι, οι φιλελεύθεροι, οι εθνικιστές. Και η πολιτική και ιδεολογική αντιπαράθεση είναι εκείνη μιας δυτικής χώρας.

Ουγγαρία: Η πρώτη προσπάθεια οικονομικής μεταρρύθμισης που άρχισε το 1968, απελευθέρωσε πυρήνες ιδιωτικής πρωτοβουλίας και διευκόλυνε την είσοδο στην χώρα των φιλελεύθερων ιδεών, τόσο στην κοινωνία αλλά και στο ίδιο το Κ.Κ. Πριν ένα χρόνο το κόμμα αυτό πέρασε σε μία διαδικασία αυτοκαταστροφής φθάνοντας στην διάσπασή του και την δημιουργία ενός νέου σοσιαλιστικού κόμματος, το οποίο κινείται στα πρότυπα των ευρωπαϊκών σοσιαλιστικών κομμάτων. Πριν απ' αυτό νομιμοποιήθηκε η αντιπολίτευση, η οποία παρουσιάζει και αυτή την πολυμορφία της Πολωνίας: σοσιαλδημοκράτες, φιλελεύθεροι, λαϊκιστές, οικολόγοι. Το ποια θέση θα καταλάβουν στην Νέα Βουλή, θα κριθεί από τις εκλογές της 26 Μαρτίου 1990.

Στην **Αν. Γερμανία** αντίθετα μέχρι τον Οκτώβριο η καταστολή ήταν άγρια, οι διαφωνούντες είχαν πάντοτε την εύκολη λύση της Ομοσπονδιακής Γερμανίας και οι μόνοι που έκαναν αντίσταση ήταν οι διαμαρτυρόμενοι ιερείς. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα μοναδικά αντιπολιτευτικά έντυπα που κυκλοφορούσαν εκδίδονταν από την Εκκλησία. Κανείς δεν εγνωρίζε την ύπαρξη πυρήνων κινήματων όπως το «Δημοκρατία Τώρα» ή το «Νέο Φόρουμ». Διότι δεν υπήρχαν. Οι μαζικές διαδηλώσεις που προκάλεσε η δραπέτευση των Αν. Γερμανών στις αρχές του Φθινοπώρου και η αποφασιστική σκλήρυνση του καθεστώτος, οδήγησαν σε αυθόρμητες ως επί το πλείστον διαδηλώσεις, μέσα από τις οποίες οι ελάχιστοι αντιπολιτευόμενοι σχημάτισαν τα κινήματά τους. Και τα κινήματα αυτά στερούνται πολιτικής πείρας και ουσιαστικών προγραμμάτων. Όμως και το Κ.Κ. ύστερα από το «σοκ» της πρώτης υποχώρησης αφέθηκε να καταρρεύσει προτείνοντας ελεύθερες εκλογές, και αποδεχόμενο στιδήποτε, αλλαγή τίτλου, ηγεσίας κλπ., προκειμένου να περισώσει ότι μπορεί.

Στην **Τσεχοσλοβακία** η ίδια περίπου κατάσταση. Παρά το γεγονός ότι στη χώρα αυτή δημιουργήθηκε η Χάρτα '77, σε περίοδο ιδιαίτερα δύσκολη για τον σοσιαλιστικό κόσμο, οι κινήσεις που αναπτύχθηκαν μέχρι τον Νοέμβριο του 1989 εκινούντο στη βάση της υπεράσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και μόνο. Το Κ.Κ. ήταν αποφασισμένο να κρατήσει τις θέσεις του, ενισχυμένο από την μετά το 1968 περίοδο: αφάιμαξη της αντιπολίτευσης, αρνητικοί ψυχολογικοί αντίκτυποι στον κόσμο, νέα στελέχη επικεφαλής της νομενκλατούρας. Γενική γραμμή ήταν να απαγορευθεί κάθε είδους ανεξάρτητη κίνηση: έφτασαν στο σημείο να θέσουν εκτός νόμου ακόμη και ομάδες μουσικών τζαζ. Παρά τις επιθυμίες της Μόσχας, της Δύσης και των Αν. Χωρών το καθεστώς κρατούσε. Μέχρι τον Νοέμβριο του '89 και την άγρια καταστολή που καθόρισε την ζωή του καθεστώτος. Αλλά και εδώ είδαμε το ίδιο: ένα Κ.Κ. σε κατάρρευση, χωρίς θέσεις, χωρίς πρόγραμμα παραχωρήσεων και μία Αντιπολίτευση και αυτή χωρίς πρόγραμμα διεκδικήσεων. Και οι λύσεις που βρήκαν –μία κυβέρνηση 10 κομμουνιστών και 11 μη κομμουνιστών– ο Χάβελ στην Προεδρία της Δημοκρατίας και ο Ντούμπτσεκ στην προεδρία της Βουλής, βρίσκονται μέσα στην ομίχλη. Ας μην ξεχνάμε ότι πρότυπο της Αντιπολίτευσης –και σε λίγο θα είναι και του Κ.Κ.– είναι το 1968. Μία προσπάθεια δηλαδή που απέτυχε στην γέννησή της.

Στην **Ρουμανία** δεν υπήρχε καν ένα Κ.Κ. Υπήρχε μία Οικογένεια, και ένας πολύπλοκος κύκλος γύρω της, συνδεδεμένοι με δεσμούς φιλίας ή συγγένειας. Η ωμή τρομοκρατία του Τσαουσέσκου οδήγησε στην ανυπαρξία αντιπολιτευτικών κινήματων. Η αντιπολίτευση έβρισκε έκφραση σε απεγνωσμένες ατομικές ενέργειες: την δολοφονία τοπικών στελεχών, την πυρπόληση κομματικών γραφείων κλπ. Μαζικές εκδη-

λώσεις δυσφορίας ήταν ελάχιστες: στο Μπράσοφ τον Νοέμβριο του 1987, και ελάχιστες στα τέλη της δεκαετίας '70. Όμως αυτό που πέτυχε πραγματικά το καθεστώς Τσαουσέσκου ήταν να δώσει στον λαό του «πολιτική παιδεία», την δική του «πολιτική παιδεία» θύμα της οποίας έπεσε αλλά που επίσης κινδυνεύει να πέσει και ο ρουμανικός λαός. Η Επιτροπή Εθνικής Σωτηρίας δεν έδωσε ακόμη δείγματα δημοκρατικού χαρακτήρα, ενώ αντίθετα οι πρώτες κινήσεις «απόδοσης δικαιοσύνης» έφεραν το σημάδι του Τσαουσέσκου.

Τέλος η **Βουλγαρία** παρουσιάζει το λιγότερο μεταρρυθμιστικό ρεύμα αφού τόσο η αντικατάσταση του Τ. Ζίφκωφ –η οποία οφείλετο σε εσωκομματικό πραξικόπημα και όχι σε πιέσεις της βουλγαρικής κοινωνίας– όσο και το «μαζικό αντιπολιτευτικό κίνημα» κινούνται στον χώρο της κομμουνιστικής αριστεράς. Δεν έγιναν αλλαγές, όμως, αν εξαιρέσει κανείς την γενοκτονία των Τούρκων της Βουλγαρίας, δεν έγινε ούτε η αιματοχυσία της Ρουμανίας ή η άγρια καταστολή της Τσεχοσλοβακίας.

Αντίθετα με την αφελή αντίληψη που επικρατεί και που βλέπει την Δημοκρατία πίσω στον θρόνο της, στην Ανατολική Ευρώπη, τα πράγματα δεν είναι έτσι. Το μόνο που μπορεί να ειπωθεί σήμερα είναι ότι το σύστημα του 1948 έχει υποστεί βαθιές αλλαγές.